ارزشیابی خط کتاب فارسی اوّل دبستان

دکتر حیدر قمری*

چکیده

پژوهش حاضر با هدف تعیین میزان مناسب بودن خطوط کتاب فارسی اوّل دبستان (تحریری، نسخ و شبه نستعلیق) برای خواندن و نوشتن دانش‌آموزان این پایه، دستیابی به نتایج حضور این خطوط در کتاب و نیز تعیین میزان تطابق خط تحریری کتاب با اصول خوش‌نویسی انجام شده است. روش انجام این پژوهش، ارزشیابی، و جامعه آماری آن همه معلمان، سرگروههای آموزشی و دانش‌آموزان پایهٔ اوّل دبستان، متخصصان خوش‌نویسی و متخصصان آموزش زبان فارسی در کل کشور در سال تحصیلی۹۱-۱۳۹۰بوده است. پنج استان تهران، خوزستان، زنجان، کرمانشاه و یزد به صورت نمونه‌گیری هدفمند، ۷۲۰ معلّم، ۱۶۵ سرگروه آموزشی و ۸۴۰ دانش‌آموز به روش نمونه‌گیری خوشه‌ای و سه متخصص خوش‌نویسی و چهار متخصص آموزش زبان فارسی به روش نمونه‌گیری هدفمند به عنوان نمونه‌های پژوهش انتخاب شدند. برای گردآوری داده‌ها از پرسشنامه و آزمون پیشرفت تحصیلی املا و ابزار سنجش "خوانانویسی" استفاده شد. پایایی ابزار از طریق تعیین ضریب آلفای کرانباخ برآورد شد. برای تجزیه و تحلیل داده‌های کمی از تکنیکهای آمار استنباطی و آزمونهای استنباطی T گروههای مستقل، تحلیل واریانس و خی دو، و برای تجزیه و تحلیل داده‌های کیفی از روش هولستی استفاده شد. نتایج پژوهش نشان داد استفادهٔ همزمان از سه خط در پایهٔ اوّل دبستان نامناسب بوده است، دانش‌آموزان را دچار دوگانگی و سردرگمی کرده و موجب ابداع و به‌کارگیری خطی میانهٔ خطوط نسخ و تحریری از سوی آنان شده است. استفاده از خط تحریری برای پایهٔ اوّل دشوار است. خط نسخ به دلیل سادگی آن، به تنهایی برای این پایه ترجیح دارد.

کلید واژگان: ارزشیابی برنامهٔ درسی، آموزش ابتدایی، خط تحریری، خط کتاب درسی، کتاب درسی فارسی

تاریخ دریافت: ۹۲/۵/۱۲ تاریخ پذیرش: ۹۳/۳/۲۶

* عضو هیئت علمی دانشگاه فرهنگیان heydarq@yahoo.com

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-17]

[DOR: 20.1001.1.10174133.1394.31.1.6.5]

مقدمه

نظام آموزش و پرورش از عوامل اساسی تکوین و توسعهٔ فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی است که آثار آن را در عرصه‌های بنیادین زندگی علمی، اقتصادی، فرهنگی و سیاسی می‌توان مشاهده کرد. با این گستردگی تأثیر، لازم است به طور متناوب کارکردها و شیوهٔ عمل آن مورد پرسش و نقد علمی قرار گیرد. از جمله شیوه‌های این نقد و بررسی، "ارزشیابی" است. شاید هیچ فعالیتی چون "ارزشیابی" میزان تحقق یافتن اهداف قصد شده در نظام آموزش و پرورش را در هر دوره تحصیلی و در هر درس نسنجد. از آنجا که برنامه‌های درسی برای تحقق بخشیدن به اهداف نظام آموزشی طراحی و تولید می‌شوند، ضرورت دارد همواره طی مراحل طراحی و اجرا مورد بازبینی و ارزیابی قرار گیرند. ارزیابیهایی که دستاورد آن، آگاهی تولیدکنندگان محتوای برنامه‌ها از کاستیهای موجود و در نتیجه تدوین محتوایی کارآمدتر خواهد بود. زیرا "بهبود برنامه‌های آموزشی، هدف اصلی ارزشیابی به‌شمار می‌آید"(ولف، ترجمه کیامنش، ۱۳۸۶). در صورتی که اثرات پیش‌بینی شدهٔ برنامهٔ درسی در مخاطبان اندازه‌گیری شود، می‌توان از طریق گردآوری اطلاعات، برنامهٔ درسی را اصلاح و بازنگری کرد. به دیگر سخن، بازنگری و اصلاح گهگاه برنامه به تضمین اثربخشی آن و حفظ سرمایه‌های ملی یاری می‌رساند. چرا که "ارزشیابی آموزشی، گاهی به‌منظور تعیین اثربخشی برنامهٔ درسی یا مواد آموزشی انجام می‌شود... "(گِی به نقل از سیف،۱۳۹۰). لذا ارزشیابی هر درس، میزان پیشرفت نظام آموزش و پرورش و معیار بهره‌وری و بازدهی سرمایه‌گذاری در این بخش را معلوم می‌سازد. در این میان، آموزش ابتدایی به منزلهٔ بخشی از آموزش و پرورش و در واقع پایهٔ آن است؛ زیرا نقطهٔ آغاز حرکتی طولانی و اساسی در زندگی کودکان است. آنان نخستین تجربهٔ آموزش رسمی خود را در مدرسه کسب می‌کنند. برنامهٔ درسی و تألیف کتابهای درسی به منزلهٔ عامل مهم آموزش و پرورش و همچنین بخش اساسی و حساس تعلیم و تربیت در دورهٔ ابتدایی، اهمیتی خاص دارد. با توجه به اهمیت کتابهای درسی ضرورت دارد که آنها همواره مورد تجزیه و تحلیل و نقد و بررسی قرار گیرند تا تغییر و تحول لازم در آنها به وجود آید و از هر نظر مفید واقع شوند.

در این زمینه اهمیت درس فارسی بر کسی پوشیده نیست. دانش‌آموزان در دورهٔ ابتدایی با آموختن درس فارسی، برای رفع بسیاری از نیازهای زندگی خود، توانا می‌شوند. آنچه ضروری می‌نماید این است که برنامه‌های این درس مورد ارزشیابی و بازنگری قرار گیرند تا از نتایج آن،

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-17]

[DOR: 20.1001.1.10174133.1394.31.1.6.5]

برای اصلاح و بهسازی برنامه‌های آتی بهره گیری شود و از فاصله میان آنچه به دست آمده با آنچه باید به دست آید کاسته شود.

یکی از عناصر مهم کتاب درسی و به تبع آن کتاب درسی فارسی ابتدایی، عنصر "خط" است که عمدتاً به دو صورت تحریری و نسخ در برنامه حضور دارد. چرا که بر اساس اصل ۱۶ راهنمای برنامهٔ درسی فارسی دورهٔ ابتدایی، لازم است خوانانویسی در همهٔ سطوح آموزشی مدنظر برنامه‌ریزان، مؤلفان و مجریان قرار گیرد. راهکارهایی که در برنامهٔ مذکور برای این امر در نظر گرفته شده، شامل این موارد است: "به کارگیری خطّ تحریری مناسب و خطّ نسخ از پایهٔ اوّل؛ آموزش و ارائهٔ روشهای مناسب بهینه‌سازی و خوانانویسی خطّ کودک؛ ایجاد زمینه‌های عملی و لازم برای زیباسازی خطّ کودک". از این رو متولیان و برنامه‌ریزان این مادهٔ درسی باید از نقاط قوت و کاستیهای خطوط چندگانهٔ این کتاب برای آموزش و یادگیری دانش‌آموزان به ویژه با توجه به جدیدالتألیف بودن آن، آگاه شوند تا بتوانند در صورت لزوم در برنامه‌ریزیهای آتی، نسبت به بر طرف کردن کاستیهای احتمالی آن اقدام کنند و کیفیت آن را ارتقا بخشند. همچنین پژوهش در مقولهٔ خط کتاب فارسی اوّل دبستان گذشته از آنچه گفته شد، به دلایل دیگری نیز ضروری است؛ از جمله اینکه خط نمایانگر بخشی از میراث هنری ایرانیان است و از منظر تأثیر، ایجاد یا بازنمایی "هویت قومی و ملی" اهمیت بسیار دارد و لازم است در حفظ و انتقال آن به نسلهای آینده دقت و تأمل لازم مبذول گردد. دیگر اینکه گستردگی و کثرت مخاطبان مدرسه‌ای کتاب فارسی (که خط یکی از عناصر آن است) ضرورت تدوین عناصر و محتوایی آزمون شده را برای این کتاب فراهم می‌کند. چنان‌که بلیزر[1] (۲۰۱۰) می‌گوید، کاربرد فناوری، ضرورت آماده شدن برای آزمونهای استاندارد شده و صرف وقت برای محتواهای آموزشی مهمتر به جای صرف آن در شکسته‌نویسی، توجه به مقولهٔ خط را در مدارس ابتدایی نسبت به گذشته کم کرده است. مقالهٔ حاضر (مبتنی بر پژوهش نگارنده)، بر آن است که این امر را با محوریت اهداف زیر مورد بررسی قرار دهد.

اهداف پژوهش

۱. تعیین میزان مناسب بودن خطوط کتاب درسی فارسی اوّل دبستان (خط تحریری، نسخ و شبه نستعلیق) برای خواندن و نوشتن دانش‌آموزان.

۲. دستیابی به نتایج و پیامدهای حضور خط تحریری، نسخ و شبه نستعلیق در کتاب درسی فارسی اوّل دبستان.

1. Blazer

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-17]

[DOR: 20.1001.1.10174133.1394.31.1.6.5]

۳. دستیابی به میزان تطابق خط تحریری کتاب با اصول خوش‌نویسی.

مراد از "خط تحریری" خطی است که با قلم‌های ریز مانند خودکار و خودنویس نوشته می‌شود (انوری و همکاران،۱۳۸۱). "خط نسخ" خطی است که در حروف‌چینی، ماشین‌نویسی، و تحریر قرآن کریم به کار می‌رود(همان منبع). "خط نستعلیق" هم یکی از شیوه‌های نگارش خط و خوش‌نویسی اسلامی است. این خط مبتنی بر دوایر است و عمدهٔ حرکات حروف و اجزای آن بر اساس منحنیها استوار است تا جایی که خطوط مستقیم و صاف در آن بسیار نادر و تقریباً هیچ است. این خط مرکب از ویژگیهای دو خط "نسخ" و "تعلیق" است (ر.ک. پایگاه اطلاع‌رسانی "ویکی‌پدیا[1]" و نیز انوری و همکاران،۱۳۸۱). در کتاب فارسی اوّل دبستان این خط تقریباً حضور ندارد (به جز عنوان کتاب که روی جلد و داخل آن است) و آنچه در کتاب به خط یادشده آمده عنوان بعضی از اشعار است که نازک‌تر از نستعلیق و درشت‌تر از تحریری است که مؤلفان کتاب نام "شبه نستعلیق" بر آن نهاده‌اند.

پیشینه پژوهش

شناسایی خط مناسب برای آغاز آموزش خواندن و نوشتن یعنی پایهٔ اوّل، از دیرباز دغدغهٔ پژوهشگران بوده است. در اینجا به معرفی منابعی که به این مقولهٔ پرداخته‌اند، به اختصار اشاره می‌شود:

صفارپور (۷۷-۱۳۷۶) در پژوهشی با نام "بررسی نظام خط در بدو آموزش خواندن و نوشتن" به این نتیجه رسیده است که «یادگیری خواندن و نوشتن حروف الفبا به خط نسخ ساده‌تر از خط نستعلیق است، هر چند خط نستعلیق زیباتر از خط نسخ است. اکثر پاسخ‌دهندگان معتقد بودند که آموزش حروف الفبا به مبتدیان ابتدایی لازم است از خط نسخ شروع گردد و به خط نستعلیق گذر داشته باشد» (ص۱۳۸). لذا ایشان با اتکا به یافته‌های پژوهش خود، استفاده ازخط نسخ را برای پایهٔ اوّل مناسب دانسته است. همچنین، زینی (۱۳۷۸) در پژوهشی با نام "بررسی نتیجه تغییر خط آموزشی به شبه نستعلیق در بهبود کیفیت تحصیلی در کلاس اوّل ابتدایی" به نتایج زیر دست یافته است:

«۱. موفقیت تحصیلی دانش‌آموزان در گروه شاهد (شبه نسخ) تفاوت چندانی با دانش‌آموزان اوّل ابتدایی در گروه تجربی (تحت آموزش شبه نستعلیق) ندارد.

1 . wikipedia

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-17]

[DOR: 20.1001.1.10174133.1394.31.1.6.5]

۲. سرعت نوشتن دانش‌آموزان در گروه شاهد (خط شبه نسخ) بیش از سرعت نوشتن در گروه تجربی (خط شبه نستعلیق) است.

۳. دانش‌آموزان گروه تجربی بسیار خواناتر از دانش‌آموزان گروه شاهد می‌نویسند.

۴. زیبایی خطوط نوشته‌شده توسط دانش‌آموزان گروه تجربی (شبه نستعلیق) برتری محسوسی نسبت به زیبایی خطوط دانش‌آموزان گروه شاهد (شبه نسخ) دارد.

۵. دانش‌آموزان گروه تجربی (شبه نستعلیق) نمرهٔ صحیح‌نویسی بیشتری را نسبت به دانش‌آموزان گروه شاهد کسب کرده‌اند (غلط املایی کمتری دارند).

۶. تناسب مشاهده شده در خطوط گروه تجربی (شیوهٔ خط شبه نستعلیق) بسیار بیشتر از تناسب خطوط در گروه شاهد (شبه نسخ) است» (ص۸۲).

ساکی و میرزارضایی (۱۳۸۱) به ارزشیابی برنامه‌های جدید فارسی پایه‌های اوّل، دوّم و سوّم دورهٔ ابتدایی در فرآیند اجرای آزمایشی پرداخته‌اند. برخی از یافته‌های این دو پژوهشگر در زمینهٔ خط دانش‌آموزان پایهٔ اوّل به شرح زیر است:

۱. خط تحریری کتاب سال ۸۱ – ۸۰ مطابق با اصول خوش‌نویسی نیست و بی‌قاعده، مشکل‌زا و رایانه‌ای است. در کتاب، گاهی یک حرف را با این خط به اشکال گوناگون می‌نویسند. مثلاً در ص ۴۶، «د» در دست‌ورزی (کتاب بنویسیم) در وسط خط زمینه است، اما در ادامه، در بالای خط زمینه می‌آید که هنگام آموزش مشکل‌ساز است. عدم تبعیت از خط زمینه موجبات بدخطی را فراهم می‌سازد.

۲. حروف جدید تدریس شده در پایان هر درس (در کتاب بخوانیم) با حروف نوشته شده در متن درس هم‌خوانی ندارد.

۳. معلمان در خط تحریری مشکل دارند، لذا لازم است ابتدا این خط را به آنان آموزش دهند.

۴. بیشتر دانش‌آموزان در نوشتن حروفی چون مـ ، ف ، قـ ، ـهـ ، هـ د، و... به خط تحریری مشکل دارند. چنان که حرف (د) را معمولاً به صورت (ر) می‌نویسند، مثل "آمر"{به جای "آمد"}.

۵. دانش‌آموزان در محل اتصال بعضی از حروف دچار اشکال می‌شوند.

۶. اکثر دانش‌آموزان توانایی نوشتن این خط را ندارند، بنابراین از خط خوبی برخوردار نیستند؛ معمولاً درشت و بدخط می‌نویسند. آموزش خط تحریری هم به آنان وقت‌گیر است.

۷. بچه‌ها در این سن به دلیل ضعف ماهیچه‌های دست، توانایی نوشتن خط تحریری را ندارند.

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-17]
[DOR: 20.1001.1.10174133.1394.31.1.6.5]

۸. اگر نشانه‌ها به دو صورت نسخ و تحریری آموزش داده شود، یادگیری سریع‌تر انجام می‌شود.

۹. لازم است خط کتاب بخوانیم با بنویسیم تطابق داشته باشد و از یک نوع خط استفاده شود. وجود دو نوع خط در زمان نوشتن املا مشکل ایجاد می‌کند.

کتاب فارسی اوّل دبستان را پژوهشگران دیگری از منظرهایی متفاوت ارزیابی کرده‌اند. آنان عناصر و مؤلفه‌هایی غیر از خط کتاب را بررسی کرده‌اند؛ از جمله: ذوالفقاری (۱۳۸۲)، ورمزیاری (۱۳۸۳)، اسدی (۱۳۸۳)، کاظمی (۱۳۸۴)، همایی (۱۳۸۴)، شاوردی (۱۳۸۴)، اسلامی (۱۳۸۵)، امیرخانی (۱۳۸۸)، سلسبیلی (۱۳۸۸)، جزوه "بررسی کتاب فارسی اوّل دبستان"(بی‌تا)، و جزوه "بررسی کتاب بخوانیم و بنویسیم"(مهر۱۳۸۸). در اسفند۱۳۷۸ سازمان پژوهش و برنامه ریزی آموزشی همایشی با عنوان "بررسی و تبیین علل بد خطّی دانش‌آموزان" برگزار کرده که مجموعه مقالات آن با نام "خط ّخوش" در کتابخانهٔ سازمان پژوهش موجود است.

مقولهٔ خط در کتاب درسی خارج از ایران نیز چالشی برای برنامه‌ریزان و محققان بوده است. از جمله: فرچایلد[1] و پری–شلدون[2](۱۹۸۱) در پژوهشی که به مقولهٔ یادگیری خط برای آموزش آن در کالج‌های ویرجینیا و پنسیلوانیا اختصاص دارد، به این نتیجه رسیده‌اند که هیچ یک از مدارس، درسی جداگانه برای دست‌خط ندارند و ۱۳ مؤسسه هیچ برنامه‌ای برای آن ندارند. بیشتر مدارس دست‌خط را در درس هنرهای زبانی یا درسهای دیگر ترکیب کرده‌اند.

قرارداشتن مقولهٔ خط در زیرمجموعهٔ درسهای زبانی در اسنادی چون راهنمای برنامهٔ درسی دپارتمان ایالت منتوبای[3] کانادا(۱۹۸۲)، راهنمای برنامهٔ درسی هنرهای زبانی ایالت تنسی[4](۱۹۸۷)، درسهای انگلیسی ۱تا۳ و کتاب ادیگر[5](۱۹۸۸) با عنوان «برنامهٔ درسی هنرهای زبانی در مدارس ابتدایی» وجود دارد.

رودی[6](۱۹۸۳) پیشنهاد می‌کند که تمرین خط به دورهٔ دبیرستان موکول شود، آن هم تنها برای دانش آموزان بدخط. از سوی دیگر، جارمن[7](۱۹۹۰) در مقاله‌ای با عنوانِ طنزآمیزِ «یک برنامهٔ درسی ملی برای دست‌خط؟»، بر آن است که برنامهٔ درسی ملی بریتانیای کبیر توجهی ناکافی به

1. Fairchild
2 . Perry-Sheldon
3. Manitoba
4. Tennessee
5 . Ediger
6 . Ruedy
7 . Jarman

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-17]

[DOR: 20.1001.1.10174133.1394.31.1.6.5]

دستورالعمل یا راهنمای دست‌خط دارد و پیشنهاد آن برنامه برای شروع این مقوله در سطح تحصیلی ۳ نامناسب است.

وندر هارت[1] و همکاران (۲۰۱۰) بر انجام پژوهشهایی در آینده تأکید و تأثیر آموزش خط به معلمان، به کارگیری ابزارهای عینی ارزیابی خط دانش آموزان، استراتژیهای مبتنی بر یافته‌های پژوهشی برای هر نوع دستورالعمل، تمرین و... را بررسی کرده‌اند. یکی از تأکیدات اصلی آنان این است که راهنما یا برنامهٔ درسی خط باید مبتنی بر یافته‌های پژوهشی باشد. یافته‌های آنان نشان می‌دهد که هرچند معلمان شماری از راهبردهای مؤثر را برای بهبود خط به کار می‌برند، اما خط دانش‌آموزان هنوز با وضعیت بهینه فاصله دارد. به ویژه اموری چون راهنما یا دستورالعمل روزانه و صریح، نوشتن برای فصاحت، نوشتن از حافظه، و نیز خودارزیابی مواردی هستند که نیاز به پیشرفت و بهبود دارند. نتایج این پژوهش همچنین نشان می‌دهد که تأکید اندک بر این موارد، بر کیفیت آموزش و یادگیری مهارت خوش‌خطی آسیب رسانده است.

زوبرزیکی[2](۲۰۱۲) در مقالهٔ خود اشاره کرده است که در عصر دیجیتال هنوز دانش‌آموزان به یادگیری خطِ خوش نیاز دارند. او به موضوعات کنفرانسی در واشنگتن استناد کرده که در آن بر اهمیت دست‌خط در فرآیند آموزش تکیه شده است. همچنین پژوهشهایی نیز در زمینهٔ روان‌شناسی، کاردرمانی، تعلیم و تربیت، و عصب‌شناسی در آن ارائه شده است. بر اساس این پژوهشها نقش خط در رشد جسمی و شناختی دانش‌آموزان و یادگیری و کلاس درس مهم است. او می‌گوید طرفداران حضور آموزش خط در برنامهٔ درسی می‌گویند که نگرانی آنها از محو تدریجی خط از برنامهٔ درسی آنگاه تشدید شد که "هستهٔ مشترک استانداردهای آموزشی آمریکا برای هنرهای زبانی، سواد تاریخ/مطالعات اجتماعی، علوم و مباحث فنی"[3] در سال ۲۰۱۰ منتشر شد و همهٔ ایالتها (جز ۴ ایالت) آن را مورد استفاده و پذیرش قرار دادند. استانداردهایی که در آن «کار با صفحه کلید[4]» ذکر شده است، اما «دست‌خط[5]» خیر. گفتنی است این هستهٔ مشترک به منزلهٔ نوعی توصیه‌نامه از سوی دولت فدرال برای استفاده در برنامهٔ درسی ایالتهای آمریکا است.

1 . Vander Hart
2 . Zubrzycki
3 . Common Core State Standards for English Language Arts & Literacy in History/Social Studies, Science, and Technical Subjects
4 . Keyboarding
5 . Handwriting

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-17]
[DOR: 20.1001.1.10174133.1394.31.1.6.5]

براساس سند "نهاد ارزشیابی و گزارش برنامهٔ درسی استرالیا"[1]، در برنامهٔ درسی این کشور مقولهٔ دست‌خط به تفکیک پایهٔ تحصیلی و عناصر و انتظارات، همراه با جزئیات به دقت گنجانده شده است.

در نظام آموزشی کشور افغانستان که با ایران زبان و خط مشترک دارد، به مقولهٔ خط و خوش‌نویسی توجه شده است. وزارت معارف آن کشور در پایهٔ اوّل دبستان (یا به تعبیر خود آنان در «صنف اوّل») کتاب «حُسن خط» را تألیف و در مدارس تدریس می‌کند. اما کتاب فارسی این پایه که با نام «دری» است، فاقد مقولهٔ خوش‌نویسی است و قلمِ متن و تمرینهای آن نسخ است.

بررسی پیشینه نشان می‌دهد که در ایران کتابهای درسی و محتوای آنها به دلیل اهمیتی که دارند، همیشه مورد توجه پژوهشگران بوده و از جنبه‌های گوناگون مورد تجزیه، تحلیل، نقد و بررسی قرار گرفته‌اند، اما پژوهشهای اندکی به طور جدی بر مقولهٔ خط کتاب پایهٔ اوّل تمرکز کرده‌اند. گاهی یافته‌های این پژوهشها با یافته‌های دیگر پژوهشها و حتی با یافته‌های دیگر خود در تعارض‌اند. نکات و عناصری هم که مرتبط با خط بوده و در این مطالعات به بررسی و نقد گرفته شده‌اند، همهٔ عناصر بنیادی و شایان توجه این مقوله نیست؛ برای مثال، از جمله پرسشهای کلیدی پژوهشی از این دست می‌تواند این موارد باشد که در تحقیقات پیشین عمدتاً مغفول مانده است: آیا خط تحریری دست دانش‌آموزان را برای نوشتن آماده می‌کند؟ آیا به تقویت مهارت روان نوشتن آنان کمک می‌کند؟ آیا خطوط کتاب می‌تواند الگویی مناسب برای آموزش نوشتن خط فارسی باشد؟ آیا یادگیری این خطوط متناسب با توانایی دانش‌آموزان پایهٔ اوّل دبستان است؟ آیا خطوط کتاب با توانایی و آموزشهای معلمان این پایه تناسب دارد؟ آیا خط تحریری کتاب از اصول خوش‌نویسی فارسی برخوردار است؟ و... . بنابراین، برای دستیابی به پاسخ پرسشهایی از این دست، برآن شدیم تا به ارزشیابی خطوط کتاب بپردازیم تا به پاسخ بایسته دست یابیم.

روش‌شناسی پژوهش

برای اجرای مطالعهٔ حاضر از روش پژوهش ارزشیابی (شورت،۱۳۸۷) با رویکرد کمی و کیفی استفاده شده است. محقق در میان اسناد و پژوهشهای موجود به شاخصها و ملاکهایی مدوّن برای تعیین میزان مناسب بودن خط کتاب فارسی پایهٔ اوّل دبستان دست نیافت، لذا ناگزیر از طریق مشورت با متخصصان خوش‌نویسی و استفاده از نظرات آنان و نیز اشارات راهنمای برنامهٔ درسی فارسی دورهٔ ابتدایی ملاکهایی برای این امر تدوین کرد و در نظرسنجیها مبنای عمل و پرسش قرار

1 . ACARA (Australian Curriculum Assessment And Reporting Authority)

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-17]

[DOR: 20.1001.1.10174133.1394.31.1.6.5]

داد. این ملاکها از این قرارند: دست دانش‌آموزان را برای نوشتن آماده کند؛ دانش‌آموزان را به سمت خوانانویسی هدایت کند؛ به تقویت مهارت روان نوشتن دانش‌آموزان کمک کند؛ الگویی مناسب برای آموزش نوشتن خط فارسی باشد؛ متناسب با توانایی دانش‌آموزان پایهٔ اوّل دبستان باشد؛ حس زیبایی‌شناسی بصری دانش‌آموزان را تقویت کند؛ برخوردار از اصول خوش‌نویسی فارسی باشد؛ دانش‌آموزان را به سمت خواندن صحیح هدایت کند؛ با توانایی معلمان هماهنگ باشد؛ اتصالات حروف در کلمات درسها، مناسب با شیوه آموزش نوشتن حروف باشد؛ اندازه حروف مناسب سن دانش‌آموزان در این پایه باشد. این ملاکها از طریق پرسشنامه‌های معلمان، متخصصان آموزش زبان فارسی، سرگروههای آموزشی و متخصصان خوش‌نویسی مورد بررسی قرار گرفته‌اند. ملاکهای مناسب بودن خط دانش‌آموز در پایهٔ اوّل دبستان نیز با شیوهٔ یاد شده تدوین شده‌اند. فهرست این ملاکها در جدول شماره ۴ آمده است.

جامعه و نمونه آماری

جامعه آماری پژوهش دربرگیرنده همه معلمان، سرگروههای آموزشی و دانش‌آموزان پایهٔ اوّل دبستان، متخصصان خوش‌نویسی و متخصصان آموزش زبان فارسی کل کشور در سال تحصیلی۹۱- ۱۳۹۰ بوده است. نمونه‌های پژوهش عبارت بودند از: ۵ استان کشور شامل: زنجان (ترک‌زبان)، تهران (فارس و...)، خوزستان (عرب‌زبان و لر)، یزد (فارس) و کرمانشاه (کُردزبان)، که براساس نمونه‌گیری هدفمند و با توجه به معیار تنوع فرهنگی و زبانی کشور انتخاب شدند. برای اجرای ابزارهای پژوهش ۷۲۰ معلّم (هر استان ۱۴۴ نفر)، ۱۶۵ سرگروه آموزشی و ۸۴۰ دانش‌آموز به روش نمونه‌گیری خوشه‌ای و ۳ متخصصان خوش‌نویسی و ۴ متخصص آموزش زبان فارسی به روش نمونه‌گیری هدفمند انتخاب شدند.

ابزار پژوهش

برای گردآوری داده‌های پژوهش از ابزار پرسشنامه‌های معلمان، سرگروههای آموزشی، متخصصان خوش‌نویسی و متخصصان آموزش زبان فارسی و همچنین آزمون پیشرفت تحصیلی املا و ابزار سنجش "خوانانویسی" دانش‌آموزان استفاده شده است. برای تعیین روایی، متن اصلی تهیه شده در اختیار آموزگاران پایهٔ اوّل دبستان (و سرگروه‌های آموزشی) قرار گرفت و نظرات آنان مورد توجه قرار گرفت تا از روایی محتوایی آنها اطمینان حاصل شود؛ سپس متون اصلاح شده در چند کلاس اجرا و بازخورد نتایج مورد توجه واقع شد. همزمان متون در اختیار افراد متخصص در حوزه‌های خوش‌نویسی، پژوهش، سنجش، و برنامه‌ریزی درسی و همچنین حوزهٔ زبان و ادبیات

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-17]
[DOR: 20.1001.1.10174133.1394.31.1.6.5]

فارسی قرار داده شد و اصلاحات نهایی صورت گرفت و متون اصلی برای اجرای نهایی آماده شد. پایایی ابزار از طریق تعیین ضریب آلفای کرانباخ برای هر ابزار به شرح زیر تعیین شد:

برای پرسشنامه معلمان برابر با ۹۶صدم، پرسشنامه سرگروههای آموزشی برابر با ۸۹ صدم، همچنین ضریب آلفای کرانباخ آزمون پیشرفت تحصیلی املا و ابزار سنجش "خوانانویسی" دانش-آموزان برابر با ۹۲ صدم برآورد شد. با توجه به نوع دادههای بهدست آمده (کمی و کیفی)، برای تجزیه و تحلیل دادههای کمی از تکنیکهای آمار استنباطی شامل جدول توزیع فراوانی، درصد، میانگین و آزمونهای استنباطی T گروههای مستقل، تحلیل واریانس و خی دو و برای تجزیه و تحلیل دادههای کیفی نیز از روش هولستی (۱۳۷۳) (تنظیم یافتهها براساس مقولهها، ثبت به روش «موضوع») استفاده شد.

یافتهها

به منظور دستیابی به پاسخ پرسشهای پژوهش، از دو ابزار نظرسنجی دربارهٔ خطوط کتاب «فارسی و کتاب کار فارسی» اوّل دبستان و آزمون پیشرفت تحصیلی استفاده شده است. دادهها به دو صورت کمی و کیفی گردآوری شدند. نتایج تحلیل دادهها به شرحی که در پیخواهد آمد، ارائه میشود:

دادههای حاصل از ابزارهای نظرسنجی

الف) نظرات متخصصان خوشنویسی در پاسخ به پرسشهای چهاردهگانه:

جدول شمارهٔ۱. نظرات متخصصان خوشنویسی

شمارهٔ پرسش	متن پرسش	طیف و فراوانی نظرات			
		بسیار زیاد	زیاد	کم	بسیار کم
۱	خطوط جهتدار در ابتدای کتاب کار فارسی تا چه میزان دست دانش آموزان را برای نوشتن آماده میکند؟	۱	۲	-	-
۲	خط تحریری کتاب تا چه میزان دانشآموزان را به سمت خوانانویسی هدایت میکند؟	۱	۱	۱	-
۳	خط تحریری کتاب تا چه میزان به تقویت مهارت روان نوشتن دانشآموزان کمک میکند؟	۱	۱	۱	-
۴	خط تحریری تا چه میزان متناسب با توانایی دانشآموزان پایهٔ اوّل دبستان است؟	۱	۲	-	-
۵	خط (شبه)نستعلیق کتاب تا چه میزان حس زیباییشناسی بصری دانش آموزان را تقویت میکند؟	-	۱	۲	-
۶	خط (شبه) نستعلیق کتاب به لحاظ آموزشی چه میزان برای پایهٔ اوّل مناسب است؟	۱	۱	۱	-
۷	تا چه میزان از اصول خوشنویسی فارسی(نستعلیق یا شبه نستعلیق) در نگارش متن و آموزش نوشتن استفاده شده است؟[۱]	-	۱	۱	-

۱ . از سه متخصص خوشنویسی پاسخ دهنده به سؤالات، یک نفر به گزینههای چهارگانهٔ این سؤال پاسخ نداده است.

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-17]

[DOR: 20.1001.1.10174133.1394.31.1.6.5]

۸	خط نسخ کتاب تا چه میزان دانش‌آموزان را به سمت خواندن صحیح هدایت می‌کند؟	۱	۱	۱	–
۹	خط نسخ کتاب به لحاظ آموزشی چه میزان برای پایهٔ اوّل مناسب است؟	۱	۱	۱	-
۱۰	ارائه خطوط متفاوت جهت آموزش خواندن و نوشتن در کتاب تا چه میزان مناسب به نظر می‌رسد؟	-	۱	۱	۱
۱۱	حضور خطوط سه‌گانه فوق(تحریری، نستعلیق و نسخ) تا چه میزان با توانایی معلمان در این زمینه هماهنگی دارد؟	-	۱	۲	-
۱۲	اتصالات حروف در کلمات درسها، تا چه میزان مناسب با شیوهٔ آموزش نوشتن حروف است؟	-	۱	۱	۱
۱۳	اندازهٔ حروف تا چه میزان مناسب سن دانش‌آموزان در این پایه است؟	۱	۱	۱	–
۱۴	فاصله منظور شده بین دو خط تا چه میزان برای نگارش راحت برای دانش آموزان پایهٔ اوّل مناسب است؟	۱	۲	-	–

نظرات تکمیلی و تشریحی متخصصان خوش‌نویسی در پاسخ به پرسشهای چهاردهگانه فوق:

۱. آموزش خط زمینه به دانش‌آموز از آغاز آموزش، باید مورد توجه باشد. خط زمینه اصل اساسی در خط تحریری است. خط زمینه با جدا کردن حروف در پایین و بالای آن در خوانانویسی و جلوگیری از اشتباه نوشتاری دانش‌آموزان مؤثر است.

۲. اساساً خواندن خط نستعلیق و به تبع آن خط تحریری، به دلیل برخی مشکلات ساختاری و سنتی از جمله عدم رعایت تمام فاصله و نیم فاصلهٔ میان کلمات و حروف و همچنین وجود برخی حروف کشیده، دشوارتر از خطهای دیگر رایانه‌ای، مانند ترافیک و نازنین و لوتوس و.... است. به ویژه وقتی که با ماشین یا ناآگاهانه نوشته شود، این دشواری مضاعف می‌شود. این مشکل در کلمات پردندانه و پشت سر آمدن حروف سین و شین بیشتر به چشم می‌خورد. با کمی تمرین و دقت این مشکل قابل رفع است. البته در کتاب کاربرد کشیده اساساً حذف شده است که این امر از زیبایی خط تحریری به شدت کاسته، اما خواندن را آسان‌تر کرده است.

۳. در صورتی که به اصل دور (منحنی‌نویسی) در خط تحریری توجه شود به روان‌نویسی و سرعت در نوشتن کمک خواهد کرد. اساساً خط تحریری اصیل و با قاعده مستلزم نوشتن روان و کاربرد بُرشهای منحنی و مدور در همه اجزا و ارکان آن است. در کتاب فعلی در بسیاری مواقع از جمله در لوحه‌ها حروف صاف و راست نوشته شده‌اند که اساساً مغایر با ساختار خط نستعلیق و مبنای دایره‌ای آن است.

۴. در صورتی که معلّمان آگاه باشند و درست آموزش ببینند برای همه پایه‌ها حتی کلاس اوّل مناسب است. در پایهٔ اوّل باید از ترکیبات حداکثر دو یا سه حرفی ساده استفاده شود و کاربرد ترکیبات و کلمات چند حرفی پیوسته و دشوار ممکن است به دلزدگی کودک منجر شود.

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-17]
[DOR: 20.1001.1.10174133.1394.31.1.6.5]

۵. در صورتی که خوش‌نویسی توانمند و با رعایت اصول زیبانویسی آن را بنویسد به حس زیباشناسی بصری کمک می‌کند، در غیر این صورت ممکن است نتیجه معکوس داشته باشد. باید امکانی فراهم کرد که خط تحریری را با تغییر فونت و اندازه بتوان بزرگتر و کوچکتر (تغییرات‌اندازه فونت) نوشت تا چشم نوازتر و زیباتر باشد. به نظر می‌رسد خط تحریری کتاب یکدست، یک‌اندازه و یک رنگ است و از این نظر خیلی خشک و غیر قابل تغییر به نظر می‌آید. در حالی که می‌توان با اندکی ابتکار و بهره گیری از رنگ و اندازه آن را زیباتر و چشم‌نوازتر کرد.

۶. در صورتی که قواعد آن به معلّمان آموزش داده شود، مناسب است. روش تقلیدی و صرفاً آموزش از راه چشم یا مشق نظری فاقد سرعت یادگیری و نیز دارای مشکلات فراوان است.

۷. متأسفانه خط تحریری کتاب درسی از جهت رعایت جای حروف نسبت به خط زمینه دارای اشکالات اساسی است و این اشکال از درس اوّل و در واژۀ «ابر» قابل ملاحظه است.

۸. از جهت خوانایی خط نسخ با توجه به سوابق قبلی و عادت چشمها و نیز به دلیل رعایت نیم فاصله‌ها و فواصل قراردادی میان حروف و کلمات به نظر می‌رسد برای خواندن مناسب‌تر است.

۹. در صورتی که روشهای گذشته مد نظر باشد (خط تحریری مورد نظر نباشد) مناسب است. ولی زمانی‌که خط تحریری را به منزلۀ خط معیار برگزیدیم، باید شرایط و اصول و دشواریهای آن را هم بپذیریم و کمک کنیم که خواندن و نوشتن آن آسان و همگانی شود. با توجه به آمادگی و آموزش معلّمان به این شیوه، به نظر می‌رسد معلّمان به خط نسخ علاقه بیشتری داشته باشند و راحت‌تر آموزش بدهند.

۱۰. باید به کارگیری خطوط متنوع حداقل باشد. در صورتی که رویکرد کتاب درسی آموزش خط تحریری باشد، مناسب‌تر است از خطوط دیگر در حداقل موارد استفاده شود.

۱۱. به نظر می‌رسد ایراد اساسی متوجه معلّمان باشد، اساساً معلّمان آموزشی ویژه در زمینۀ هیچ یک از خطوط ندیده‌اند. لذا تعلیم آنها به دانش‌آموزان در چارچوب قواعد نیست و از دانش‌آموز و معلّم نباید انتظار داشت که خط تحریری را درست بنویسند. ذات‌نایافته از هستی‌بخش/کی تواند که شود هستی بخش.

۱۲. اتصالات خط تحریری در برخی از موارد اشکال دارد. به ویژه در برخی حروف مانند (س) و (ج) و همچنین جای حروف نسبت به خط زمینه اشکال دارد. مثلاً در کتاب سعی شده است که حتماً (ب) را در اوّل ترکیبات روی خط زمینه بنویسند، در حالی که اساساً این حرف با توجه به حروف قبلی یا بعدی خود در فاصله مختلفی در بالای خط زمینه قرار می‌گیرد. مثلاً (ب) در کلمۀ

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-17]
[DOR: 20.1001.1.10174133.1394.31.1.6.5]

«ابر» یا «بر» وقتی که به خط تحریری نوشته می‌شود بالای خط زمینه است. در حالی که در کتاب به عنوان نخستین کلمه به صورتی نادرست نوشته شده است و تا پایان کتاب. در کلمات مختلف نیز سعی شده که حتماً روی خط زمینه بماند و این یکی از نادرستیها و نازیباییهای خط تحریری است که در کتاب کلاس اوّل آمده است. اتصالات خط تحریری متنوع است و جای حروف نسبت به خط زمینه در کلمات متفاوت است. لذا آموزش آن باید تابع ضوابط و ترتیب منطقی از آسان به مشکل باشد.

۱۳. اساساً اندازه حروف در کتابها فاقد اصول آموزشی است و مشخص نیست که ملاک اندازه مناسب برای حروف چیست. با وجود این، اندازهٔ فعلی از نظر بصری مناسب به نظر می‌رسد.

۱۴. فاصلهٔ خطوط از نظر بصری و ظاهری مناسب است. هر چند که مشخص نیست که این فاصله براساس چه معیار و ملاکی تنظیم شده است.

ب) نظرات متخصصان آموزش زبان فارسی

متخصصان آموزش زبان فارسی در پاسخ به این پرسش که «خطوط استفاده شده در محتوا تا چه میزان الگوی مناسب برای آموزش نوشتن خط فارسی است؟» نوشته‌اند: در کتاب بخوانیم و بنویسیم چندگانگی خط وجود دارد و این امر آموزش خواندن و نوشتن کودکان را مشکل می‌کند. نمونه‌های دشوار در هر دو کتاب زیاد است و هیچ قاعده و قانونی برای چگونه نوشتن آنها ارائه نشده است. در کتاب خواندن و نوشتن بهتر است از یک خط بی‌نشان استفاده شود تا کودکان دچار سردرگمی نشوند.

پ) نظرات سرگروههای آموزشی

جدول شماره ۲. مناسب بودن خطوط کتاب از دیدگاه سرگروههای آموزشی

ردیف	سؤال		فراوانی	درصد	خی دو	سطح معناداری
۱	خطوط جهت‌دار در ابتدای کتاب کار فارسی تا چه میزان دست دانش‌آموزان را برای نوشتن آماده می‌کند؟	کم و بسیارکم	۷	۶/۵	۸۱/۸	۰/۰۰
		زیاد و بسیارزیاد	۱۰۱	۹۳/۵		
۲	خط تحریری کتاب به لحاظ آموزشی چه میزان برای پایهٔ اوّل مناسب است؟	کم و بسیارکم	۳۰	۲۷/۵	۲۲/۰	۰/۰۰
		زیاد و بسیارزیاد	۷۹	۷۲/۵		
۳	خط تحریری کتاب تا چه میزان به تقویت مهارت روان نوشتن دانش‌آموزان کمک می‌کند؟	کم و بسیارکم	۳۰	۲۷/۵	۲۲/۰	۰/۰۰
		زیاد و بسیارزیاد	۷۹	۷۲/۵		

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-17]
[DOR: 20.1001.1.10174133.1394.31.1.6.5]

ردیف	سؤال		فراوانی	درصد	خی دو	سطح معناداری
۴	خط تحریری کتاب تا چه میزان دانش‌آموزان را به سمت خوانانویسی هدایت می‌کند؟	کم و بسیارکم	۳۲	۲۹/۶	۱۷/۹	۰/۰۰
		زیاد و بسیارزیاد	۷۶	۷۰/۴		
۵	خط نسخ کتاب تا چه میزان دانش‌آموزان را به سمت خواندن صحیح هدایت می‌کند؟	کم و بسیارکم	۱۶	۱۴/۸	۵۳/۵	۰/۰۰
		زیاد و بسیارزیاد	۹۲	۸۵/۲		
۶	خط (شبه) نستعلیق کتاب تا چه میزان حس زیبایی‌شناسی بصری دانش‌آموزان را تقویت می‌کند؟	کم و بسیارکم	۲۱	۱۹/۶	۳۹/۴	۰/۰۰
		زیاد و بسیارزیاد	۸۶	۸۰/۴		
۷	حضور خطوط سه گانه فوق (تحریری، نسخ و نستعلیق) در کتاب، تا چه میزان با توانایی معلّمان در این زمینه هماهنگی دارد؟	کم و بسیارکم	۵۲	۴۹/۵	۰/۰۱	۰/۹۲
		زیاد و بسیارزیاد	۵۳	۵۰/۵		
۸	ارائه خطوط متفاوت جهت آموزش خواندن و نوشتن در کتاب تا چه میزان مناسب به نظر می‌رسد؟	کم و بسیارکم	۳۶	۳۳/۳	۱۲/۰	۰/۰۰۱
		زیاد و بسیارزیاد	۷۲	۶۶/۷		

بر اساس جدول شماره ۲، ردیفهای ۱و۵ بالاترین مطلوبیت را در میان عناصر مورد پرسش دربارهٔ خطوط کتاب فارسی اوّل دبستان از نظر سرگروههای آموزشی دارند و به عکس، ردیف ۷ دارای کمترین مطلوبیت از نظر این گروه از پاسخ‌گویان است. لذا می‌توان نتیجه گرفت حضور خطوط جهت‌دار در ابتدای کتاب فارسی و نیز خط نسخ مورد تأیید کامل آنان است. به عکس، براساس ردیف۷، آنان حضور خطوط هنری تحریری و نستعلیق را در این کتاب مناسب با توانایی یا آموزشهای خود ندیده‌اند.

با توجه به مقدار خی دو (درجه آزادی۱) برای هر یک از پرسشهای جدول شماره ۲ می‌توان نتیجه گرفت، به جز پرسش ۷، تفاوت فراوانی مشاهده شده با فراوانی مورد انتظار در کلیه پرسشها در سطح آلفای یک صدم از لحاظ آماری معنادار است.

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-17]

[DOR: 20.1001.1.10174133.1394.31.1.6.5]

ت) نظرات معلّمان

جدول شماره ۳. مناسب بودن خطوط کتاب از دیدگاه معلّمان

ردیف	سؤال	مقوله	فراوانی	درصد	خی دو	سطح معناداری
۱	خطوط جهت‌دار در ابتدای کتاب کار فارسی تا چه میزان دست دانش‌آموزان را برای نوشتن آماده می‌کند؟	کم و بسیارکم	۲۶	۱۱/۱	۱۴۲/۵	۰/۰۰
		زیاد و بسیارزیاد	۲۰۹	۸۸/۹		
۲	خط تحریری کتاب به لحاظ آموزشی چه میزان برای پایهٔ اوّل مناسب است؟	کم و بسیارکم	۷۳	۳۱/۶	۳۱/۳	۰/۰۰
		زیاد و بسیارزیاد	۱۵۸	۶۸/۴		
۳	خط نسخ کتاب به لحاظ آموزشی چه میزان برای پایهٔ اوّل مناسب است؟	کم و بسیارکم	۴۶	۲۰/۰	۸۲/۸	۰/۰۰
		زیاد و بسیارزیاد	۱۸۴	۸۰/۰		
۴	خط (شبه) نستعلیق کتاب به لحاظ آموزشی چه میزان برای پایهٔ اوّل مناسب است؟	کم و بسیارکم	۹۹	۴۲/۵	۵/۳	۰/۰۲۲
		زیاد و بسیارزیاد	۱۳۴	۵۷/۵		
۵	خط تحریری کتاب تا چه میزان به تقویت مهارت روان نوشتن دانش‌آموزان کمک می‌کند؟	کم و بسیارکم	۵۹	۲۸/۲	۳۹/۶	۰/۰۰
		زیاد و بسیارزیاد	۱۵۰	۷۱/۸		
۶	خط تحریری کتاب تا چه میزان دانش‌آموزان را به سمت خوانانویسی هدایت می‌کند؟	کم و بسیارکم	۵۶	۲۶/۷	۴۵/۷	۰/۰۰
		زیاد و بسیارزیاد	۱۵۴	۷۳/۳		
۷	خط نسخ کتاب تا چه میزان دانش‌آموزان را به سمت خواندن صحیح هدایت می‌کند؟	کم و بسیارکم	۴۲	۱۹/۹	۷۶/۴	۰/۰۰
		زیاد و بسیارزیاد	۱۶۹	۸۰/۱		
۸	خط (شبه) نستعلیق کتاب تا چه میزان حس زیبایی‌شناسی بصری دانش‌آموزان را تقویت می‌کند؟	کم و بسیارکم	۴۶	۲۲/۰	۶۵/۵	۰/۰۰
		زیاد و بسیارزیاد	۱۶۳	۷۸/۰		
۹	آموزش خطوط سه گانه فوق تا چه میزان با توانایی معلّمان در این زمینه هماهنگی دارد؟	کم و بسیارکم	۷۱	۳۴/۰	۲۱/۵	۰/۰۰
		زیاد و بسیارزیاد	۱۳۸	۶۶/۰		
۱۰	ارائه خطوط متفاوت جهت آموزش خواندن و نوشتن در کتاب تا چه میزان مناسب به نظر می‌رسد؟	کم و بسیارکم	۷۲	۳۴/۸	۱۹/۲	۰/۰۰
		زیاد و بسیارزیاد	۱۳۵	۶۵/۲		

بر اساس داده‌های جدول شماره ۳، ردیفهای ۱، ۳، و ۷ نشان‌دهندهٔ مناسب بودن خطوط جهت‌دار ابتدای کتاب فارسی و خط نسخ آن است. همچنین ردیف ۴ این جدول نشان می‌دهد خط شبه نستعلیق برای این پایه مناسب نیست. ردیف ۹ نشانگر آن است که استفاده از سه خط در کتاب با توانایی معلمان هماهنگ نیست. با توجه به ردیف ۱۰، از دیدگاه معلمان، حضور خطوط متفاوت در کتاب، برای خواندن و نوشتن مناسب نیست.

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-17]
[DOR: 20.1001.1.10174133.1394.31.1.6.5]

با توجه به مقدار خی دو (درجه آزادی=۱) برای هر یک از پرسشهای جدول شماره ۳ می‌توان نتیجه گرفت، به جز پرسش ۴، تفاوت فراوانی مشاهده شده با فراوانی مورد انتظار در کلیه پرسشها در سطح آلفای یک درصد از لحاظ آماری معنادار است.

پاسخهای تشریحی معلّمان و سرگروههای آموزشی

از آنجا که در این مقاله امکان درج همهٔ نظرات معلمان و سرگروههای آموزشی دربارهٔ مقولهٔ خط کتاب فارسی پایهٔ اوّل به دلیل گستردگی آن وجود ندارد، خلاصهٔ مقوله‌بندی‌شدهٔ این نظرات در زیر ارائه می‌شود؛ علاقه‌مندان می‌توانند به گزارش مفصل طرح (موجود در کتابخانه سازمان) مراجعه کنند.

در زمینه خطوط کتاب در مجموع ۹۴۸ نظر بیان شده است. نظرات در چهار گروه زیر ارائه می شوند.

الف) محاسن کلی خطوط کتاب: در این مقوله ۱۹ نظر به بیان محاسن کلی خطوط کتاب اختصاص دارد. مهمترین آنها این است که دانش‌آموزان با سه نوع خط آشنا می‌شوند (۷ نظر).

ب) معایب کلی مترتب بر کاربرد خطوط در کتاب: در این زمینه۳۶۴ نظر مطرح شده است. بیشترین معایب مربوط به کاربرد خط تحریری در کتاب است. گفته شده که این خط برای پایهٔ اوّل دشوار است (۱۲۳ نظر) و استفاده از خطوط متعدد در کتاب موجب سردرگمی و ایجاد دوگانگی در دانش‌آموزان می شود (۱۱۳ نظر).

پ) اصول رعایت‌نشده خوش‌نویسی کتاب: در این زمینه ۴۰۷ نظر بیان شده است. عدم رعایت اصول خوش‌نویسی مانند عدم توجه به خط زمینه (۶۴ نظر)، نگارش نامناسب حروفی مانند ج، چ، ح، خ (هنگام اتصال) (۶۲ نظر)، و اشکال در نگارش نشانهٔ "د" (۳۹ نظر) دارای بیشترین فراوانی هستند.

ت) پیشنهادها: در ۱۵۸ اظهار نظر پیشنهادهایی کلی دربارهٔ خطوط ارائه شده است. بیشترین پیشنهادها مربوط به ضرورت موکول شدن خط تحریری به پایه یا پایه‌های تحصیلی بالاتر است (۵۵ نظر).

چنان که ملاحظه می‌شود، در مقابل ۱۹ نظر که حضور سه خط را در کتاب مناسب می‌دانند، ۳۶۴ نظر خطوط تحریری و نستعلیق را برای این پایه نامناسب می‌دانند. به علاوه، طی ۴۰۷ نظر نیز ایراداتی جدی مبنی بر عدم رعایت اصول خوش‌نویسی در کتاب مطرح شده است. لذا اکثریت مطلق معلمان و سرگروههای آموزشی رویکرد کتاب را در زمینهٔ خط مناسب نمی‌دانند.

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-17]

[DOR: 20.1001.1.10174133.1394.31.1.6.5]

داده های حاصل از آزمونهای پیشرفت تحصیلی

دو نوع آزمون پیشرفت تحصیلی (املا و خوانانویسی) متناسب پایه و با در نظر گرفتن اهداف هر یک از خطوط تهیه و در گروه نمونه آماری اجرا شده است. در اینجا به ارائه اطلاعات حاصل از هریک از آزمونهای پیشرفت تحصیلی به طور جداگانه می‌پردازیم.

آزمون پیشرفت تحصیلی خوانانویسی

آزمون خوانانویسی برای پایهٔ اوّل بر اساس ملاکهای مربوطه تهیه و در استانهای منتخب اجرا شده است. در این قسمت به تحلیل آزمون می‌پردازیم.

با توجه به جدول فراوانی و درصدهای نمره‌های آزمون خوانانویسی که در اصل گزارش مندرج است، می‌توان گفت به طور کلی دامنهٔ نمره‌ها میان ۱۳ تا ۳۸ است (حداکثر نمره ۵۲ بوده است). بیشترین فراوانی مربوط به نمره‌های ۱۶ تا ۲۰ است که ۵۱/۳ درصد دانش‌آموزان را شامل می‌شود. اگر ملاک قبولی ۷۰ درصد را با توجه به نمره ۵۲ تقریباً نمره ۳۶، و ملاک قبولی ۵۰ درصد را نمره ۲۶ در نظر بگیریم، می‌توان گفت:

الف) با ملاک قبولی ۷۰ درصد یعنی نمره ۳۶، نتایج نشان می‌دهد که نزدیک به۹۹ درصد دانش‌آموزان پاسخ دهنده در کل، و در همهٔ استانها نزدیک به صددرصد در آزمون خوانانویسی پایهٔ اوّل نمره کمتر از ۳۶ گرفته‌اند.

ب) با ملاک قبولی ۵۰ درصد یعنی نمره ۲۶، نتایج نشان می دهد که در حدود ۷۵/۸ درصد دانش‌آموزان پاسخ دهنده در کل، در آزمون خوانا نویسی پایهٔ اوّل نمره کمتر از ۲۶ گرفته‌اند. این مقدار در استان یزد ۷۴/۵ درصد، برای استان خوزستان ۸۳/۳ درصد، برای استان تهران ۵۸ درصد، برای استان کرمانشاه ۸۶/۵ درصد، و برای استان زنجان ۷۹/۷ درصد بوده است.

پ) در آزمون خوانانویسی پایهٔ اوّل، استان تهران در مقایسه با استانهای یزد، خوزستان، کرمانشاه، و زنجان وضعیتی نسبتاً بهتر دارد.

جدول شماره ۴ . میانگین رتبه ملاکهای آزمون خوانانویسی (پایهٔ اوّل)، در مقیاس اندازه‌گیری ۱تا۴

ردیف	ملاکها	میانگین
۱	به‌اندازه نوشتن حروف	۲/۰۰
۲	رعایت خط زمینه در نوشتن	۱/۸۹
۳	رعایت فاصلهٔ حروف در کلمه	۱/۶۲
۴	درست نویسی شکل حروف در اوّل کلمه	۱/۴۵
۵	درست نویسی شکل حروف در وسط کلمه	۱/۳۹
۶	درست نویسی شکل حروف درآخر کلمه	۱/۳۷

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-17]
[DOR: 20.1001.1.10174133.1394.31.1.6.5]

۷	رعایت فاصلهٔ کلمات در جمله	۱/۴۵
۸	رعایت اتصالات در کلمه	۱/۴۰
۹	به‌اندازه نوشتن کلمات	۱/۶۳
۱۰	درست نویسی دوایر	۱/۴۱
۱۱	خوانا نویسی متن	۲/۰۵
۱۲	درست نویسی دندانه‌ها	۱/۳۰
۱۳	به کارگیری درست نقطه‌ها از نظر تعداد و جایگاه	۲/۸۳

با توجه به جدول۵ (و اینکه حدکثر مقداردر مقیاس اندازه گیری داده ها ۴ است)، حد وسط ۲ می‌تواند مبنای قابل قبولی برای داوری باشد، در اینصورت ملاکهای شماره ۱ تا ۱۰ و شماره ۱۲ همگی زیر حد وسط۲ ، ملاک شماره ۱۱ کمی بالاتر، و ملاک شماره ۱۳ نسبتا بالاتر از ۲ قرار گرفته است، ... به طور کلی ملاک ۱۲ دارای پایین‌ترین و ملاک ۱۳ بالاترین میانگین را در مجموع نمره‌های آزمون خوانانویسی، به خود اختصاص داده اند.

جدول شماره ۵. تحلیل آزمون خوانانویسی (پایهٔ اوّل)

شاخص	کل	استان				
		یزد	خوزستان	تهران	کرمانشاه	زنجان
تعداد	۴۵۵	۱۰۶	۸۴	۱۰۰	۹۶	۶۹
میانگین رتبه ها	۲۱/۷۸۷	۲۲/۶۰۴	۲۰/۳۸۱	۲۳/۸۵۰	۲۰/۶۳۵	۲۰/۸۵۵
میانه	۲۰/۰۰۰	۲۱/۰۰۰	۱۸/۰۰۰	۲۲/۵۰۰	۱۹/۰۰۰	۲۰/۰۰۰

بر اساس داده‌های جدول شماره ۵ می‌توان گفت میانگین نمره آزمون خوانانویسی پایهٔ اوّل درکل برابر۲۱,۸ است.

همچنین میان دو گروه دختر و پسر نیز آزمون T مستقل انجام شد و نتایج زیر به دست آمده است:

جدول شماره ۶ . میانگین دو گروه (دختر–پسر) (خوانانویسی پایهٔ اوّل)

جنسیت	عده	میانگین
دختر	۲۲۳	۲۲/۱۷۵
پسر	۲۳۲	۲۱/۴۱۴

جدول شماره ۷. آزمون t برای دو گروه مستقل (دختر – پسر) (خوانانویسی پایهٔ اوّل)

Tمحاسبه شده	درجه آزادی	سطح معنی‌داری	اختلاف میانگین‌ها
۱/۵۴۶	۴۵۳	۰/۱۲۳	۰/۷۶۱۱

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-17]

[DOR: 20.1001.1.10174133.1394.31.1.6.5]

با توجه به نتایج جدول شماره ۷ (Sig=۰/۱۲۳ و T =۱/۵۴۶) با نود و پنج درصد اطمینان می‌توان گفت در میانگین نمره‌های خوانانویسی پایهٔ اوّل درگروه دختران و گروه پسران تفاوت معنادار آماری وجود ندارد.

در پی دستیابی به نتایج جدول تحلیل آزمون خوانانویسی پایهٔ اوّل و تفاوت در میانگینهای به‌دست‌آمده برای استانها آزمون تحلیل واریانس یک راهه انجام گرفت و نتایج زیر به دست آمد:

جدول شماره ۸. نتایج تحلیل واریانس نتایج کلی درآزمون خوانانویسی پایهٔ اوّل

منابع تغییر	مجموع مجذورات	درجه آزادی	میانگین مجذورات	F محاسبه شده	سطح معنی‌داری
میان- گروهی	۸۴۹/۶۱۳	۴	۲۱۲/۴۰۳	۸/۱۶۹	۰/۰۱
درون- گروهی	۱۱۷۰۰/۷۰۸	۴۵۰	۲۶/۰۰۲		
کل	۱۲۵۵۰/۳۲۱	۴۵۴			

با توجه به نتایج جدول بالا (sig=۰/۰۱ و F=۸/۱۶۹) با در نظر گرفتن سطح خطای کمتر از ۱ درصد می‌توان گفت در میانگین کلی به‌دست‌آمده و میانگینهای به دست آمده در استانها تفاوت معنادار آماری وجود دارد. در پی دستیابی به این نتایج، آزمون تعقیب توکی انجام شده و نتایج زیر به دست آمده است.

نتایج آزمون تحلیل واریانس در سطح خطای کمتر از ۵ درصد نشان می‌دهد که:

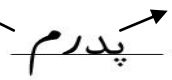
۱) میانگین نمره‌های آزمون خوانانویسی پایهٔ اوّل در استان تهران از استانهای دیگر بالاتر است.

۲) میانگین نمره‌های آزمون خوانانویسی پایهٔ اوّل در استان خوزستان از استانهای دیگر پایین‌تر است.

از بررسی مجموع ۴۵۵ برگه آزمون خوانانویسی از این منظر که دانش‌آموزان به چه خطی آنها را نوشته‌اند و خطشان چه ویژگیهایی دارد، نتایج زیر به دست آمده است:

۱. ۲۲۴ نفر عمدتاً با خط نسخ، ۲۲۶ نفر عمدتاً با ترکیبی از دو خط نسخ و تحریری (تلفیقی) و ۵ نفر عمدتاً به خط تحریری نوشته‌اند (ظاهراً دلیل کمیت قابل توجه برگه‌های نوشته شده به خط تحریری این بوده که الگوی نوشتن پیش روی دانش‌آموزان بوده است و آنان از روی متن تحریری الگو برداری کرده و در زیر ورقه می‌نوشته‌اند). نتیجه اینکه گرایش بیشتر دانش‌آموزان به خط نسخ است.

۲. چنان که گفته شد، بعضی از دانش‌آموزان با ترکیبی از خط تحریری و نسخ نوشته‌اند که یکی از عوامل بدخطی آنان است. مانند، پدرم:

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-17]
[DOR: 20.1001.1.10174133.1394.31.1.6.5]

۳. در نوشتن خط تحریری توجهی به خط زمینه نشده است:

(نادرست) (درست)

۴. از آنجا که در نوشتن از دو نوع خط استفاده کرده‌اند در اتصالات دچار مشکل شده‌اند.

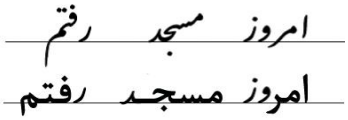
۵. اکثر دانش‌آموزان دوایر نسخ و تحریری را به جای هم نوشته‌اند که سبب بدخطی آنان شده است:

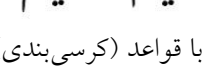
۶. چون از دو نوع خط استفاده می‌کنند در رعایت فاصلهٔ کلمات هم دچار مشکل‌اند.

۷. اکثر دانش‌آموزان در نوشتن دندانه‌ها اشکال دارند و بیشتر دندانه‌ها را به نسخ نوشته‌اند.

۸. چون برخی از دانش آموزان با دو نوع خط می‌نویسند، بنابراین هیچ وقت نمی‌توانند ترکیب‌بندی و اندازه کلمات را درست بنویسند:

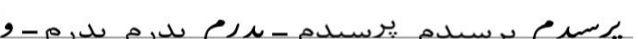

۹. به سبب استفاده از دو نوع خط، فاصله حروف در کلمه نیز رعایت نشده است:

۱۰. در بعضی جاها خط نسخ را با قواعد (کرسی‌بندی) تحریری نوشته‌اند:

مانند:

تحریری _ نسخ _دانش‌آموز _ تحریری _ نسخ_ دانش‌آموز _ تحریری _نسخ_دانش‌آموز

۱۱. در بسیاری از موارد با اینکه دانش‌آموزان سعی کرده بودند با خط تحریری بنویسند، اما هنوز شکستگیهای خط نسخ کاملاً به چشم می‌خورد.

۱۲. در بعضی موارد سعی شده بود تا اتصالات مانند نمونه عملی شود اما چون آموزش ندیده بودند نتوانسته بودند به خوبی اجرا کنند.

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-17]

[DOR: 20.1001.1.10174133.1394.31.1.6.5]

۱۳. در موارد اندکی اصول نوشتن با خط تحریری را رعایت کرده بودند که این امر نشان می‌داد آنان آموزش دیده‌اند.

آزمون پیشرفت تحصیلی املا

از جمله آزمونهای طرح، آزمون املا بود. محقق بر آن شد که از این آزمون بهره‌ای غیر مستقیم حاصل کند. لذا آزمون املا را اجرا و از منظر خط و خوش‌نویسی بررسی کرد. از بررسی مجموع ۴۸۱ برگهٔ آزمون املا از منظر خط و خوش‌نویسی این نتایج به دست آمد:

۱. ۴۰۱ نفر عمدتاً با خط نسخ، ۷۷ نفر عمدتاً با ترکیبی از دو خط نسخ و تحریری (تلفیقی) و ۳ نفر عمدتاً به خط تحریری نوشته بودند.

۲. کرسی حروف خیلی کم رعایت شده بود.

۳. در بعضی موارد، تیزیها و شکستگیهای خط نسخ از بین رفته بود، اما روی هم رفته خطی نازیبا به وجود آمده بود.

۴. در این زمینه‌ها تناسبات رعایت نشده بود: نسبت اندازهٔ کلمه به جمله؛ نسبت اندازهٔ حروف به کلمه؛ و نسبت اندازهٔ حروف به جمله.

۵. خط دانش‌آموزان هر کلاس شبیه به هم بود. به نظر می‌رسد این امر به توانایی و آموزش معلّم بستگی داشته باشد.

نتیجه‌گیری

بررسی نظرات معلّمان پایهٔ اوّل ابتدایی، سرگروههای آموزشی، متخصصان و نیز نتایج آزمونهای پیشرفت تحصیلی برای دستیابی به پاسخ پرسشهای پژوهش، نتایج زیر را نشان داده است:

۱. در پاسخ به پرسش اوّل پژوهش مبنی بر میزان مناسب بودن خطوط کتاب فارسی اوّل دبستان(خط تحریری، نسخ و شبه نستعلیق) برای خواندن و نوشتن دانش‌آموزان باید گفت استفادهٔ همزمان از سه خط در این پایه نامناسب است؛ تا آنجا که در میان اجزا و عناصر تشکیل دهندهٔ این کتاب، یکی از پرانتقادترین موضوعات از نظر معلّمان و متخصصان - که آزمونهای پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان هم مؤید آن است - خط تحریری اثر است. از جمله دلایلی که برای انتقادات برشمرده شده موارد زیر است:

- اکثریت معلّمان (چنان‌که رهبری‌نژاد،۱۳۸۰ و ساکی و میرزارضایی،۱۳۸۱ هم تأکید کرده‌اند)، آموزش لازم را در زمینهٔ خط و خوش‌نویسی ندیده‌اند و با اصول و تکنیکهای آن آشنایی ندارند. آنان نمی‌توانند چیزی را که نیاموخته‌اند، آموزش دهند؛ لذا در کلاس ترجیح می‌دهند به

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-17]
[DOR: 20.1001.1.10174133.1394.31.1.6.5]

خط نسخ که آسان‌تر است آموزش دهند. نتیجهٔ این امر سردرگمی نوآموزان است. غیر از اظهار نظر مستقیم خود آنان، شواهد دیگری مؤید این موضوع است. یعنی جملاتی از خود معلمان در پاسخهای تشریحی ابزارهای پژوهش که نشان می‌دهد بسیاری از آنان معنای لغات پایه و اوّلیهٔ این حوزه را نمی‌دانند: "خط نسخ برای پایهٔ اوّل بسیار دشوار است" (نسخ به‌معنی تحریری!). یا "رسم‌الخط تحریری کتاب مشکل‌آفرین است" (رسم‌الخط به معنای نوع خط!). یا "خط نستعلیق برای پایهٔ اوّل دشوار است" (نستعلیق به معنای تحریری!). یا "بهتر است خط سال اوّل تحریری باشد و در سالهای بالاتر کتابها نستعلیق باشد" (تحریری به معنای نسخ و نستعلیق به معنای تحریری!).

- چنان‌که رهبری‌نژاد (۱۳۸۰) هم می‌نویسد، کمبود امکانات آموزشی، شمار زیاد دانش‌آموزان هر کلاس، وجود کلاسهای چندپایه، حجم زیاد درسها، کمی وقت، ضعف آموزگاران و... ضعف در خط را تشدید می‌کند. آن‌گونه که صفارپور(۷۷-۱۳۷۶) و ساکی و میرزارضایی (۱۳۸۱) هم تأکید کرده‌اند، خط نسخ به تنهایی برای این پایه کافی و مناسب است؛ به‌ویژه آنکه با گرایش و توانایی دانش‌آموزان و مهارت معلمان نیز تناسب دارد.
- خط تحریری به خودی خود دشوار و نامتعارف است و در حوزهٔ بصری روزانه دانش‌آموزان قرار ندارد. بهتر است در پایهٔ اوّل هدف آموزش معطوف به مهارتهای زبانی به‌ویژه"خواندن" و "نوشتن" باشد.
- انحناها، جایگاه متفاوت حروف نسبت به خط زمینه، جایگاه حروف در کلمه، و... بر شکل نوشتن خط تحریری اثرگذار است؛ چنان که مثلاً در اتصالات این خط، نشانه‌ها شکلهای گوناگونی می‌گیرند. همچنین یادگیری آن نسبتاً دشوارتر است:

مثلاً در اوّل کلمه: م مو – مر – می – ما – میـ – مخنت – مهر – محمد

در وسط کلمه: م کلمه – تصمیم – تماشا – محمد – جمع

در آخر کلمه: م دوستم – پرسیدم

آموزش این همه تفاوت برای معلّمان و دانش‌آموزان نسبتاً دشوار است؛ به‌ویژه اینکه به اینها خط نسخ هم اضافه شود.

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-17]

[DOR: 20.1001.1.10174133.1394.31.1.6.5]

- تحریری نوشتن حروف در متنها مغایر با شکل نوشتاری آنها به صورت نسخ به هنگام آموزش شکل حروف در پایان صفحات کتاب فارسی است (متنها به خط تحریری و معرفی نشانه‌ها به خط نسخ است). این تفاوت برای دانش‌آموزان بازنموده نشده است؛ چنان که شکل "حـ" هنگام اتصال به حرف دیگر آنان را با مشکل مواجه می‌کند. مانند کلمه‌های نجار، مخصوص، پنجره و...(ص ۸۱، ۸۴ و...). نیز حرف " د " در صورت اتصال به حرف دیگر، در نگارش تحریری به شکلی نوشته می‌شود که دانش‌آموزان آن را با " ر " اشتباه می‌گیرند (مانند کلمه بیدار، ص ۴۹).

نتیجه آنکه خط نسخ به تنهایی و به دلیل سادگی، برای این پایه ترجیح دارد. بر اساس نتایج آزمونهای پیشرفت تحصیلی اکثریت قاطع دانش‌آموزان هم به نوشتن با خط نسخ گرایش دارند. معلّمی گفته است دانش‌آموزان قرآن را که به خط نسخ است بهتر از فارسی تحریری می‌خوانند (لذا روان‌خوانیها باید به نسخ باشد). برای بزرگسالان نیز این خط مرجّح است. چنان که اگر شاهنامه، مثنوی، گلستان، بوستان و... را با خط تحریری در اختیار یک محقق قرار دهند، علاقه‌ای چندان به خواندن آنها نخواهد داشت. خط تحریری می‌تواند در درس هنر و در پایه‌های بالاتر، به دانش‌آموزان آموزش داده شود.

۲. در پاسخ به پرسش دوم پژوهش در زمینهٔ نتایج و پیامدهای حضور این خطوط در کتاب یادشده باید گفت حضور چند خط در کتاب دانش‌آموزان را دچار دوگانگی و سردرگمی کرده است. متون در دسترس دانش‌آموزان پایهٔ اوّل هم مانند کتابهای قرآن، علوم، ریاضی و نیز روزنامه‌ها، کتابهای داستان، مجلات رشد و... نسخ است؛ این انتظار که دانش‌آموزان بتوانند از خط تحریری الگو بگیرند به‌جا یا شدنی نیست و این امر الگوهای متفاوتی را پیش روی نوآموزان قرار می‌دهد. ساکی و میرزارضایی (۱۳۸۱) هم به این معضل اشاره کرده‌اند. ممکن است خط تحریری کتاب در آینده به خوش‌نویسی دانش‌آموزان کمک کند، اما در حال حاضر خواندن آنان را مشکل می‌کند. چنان که آزمونهای پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان نیز نشان داده است که حضور سه خط در کتاب و عدم آشنایی معلّمان و خانواده‌ها با این خطوط سبب شده دانش‌آموزان با تخلیط قواعد و مشخصه‌های این سه خط در نوشته‌های خود، خطی میانهٔ این سه ابداع کنند و بنویسند. رهبری‌نژاد (۱۳۸۰) هم به این معضل اشاره کرده است. خط ابزار آموزش و انتقال دانش است، لذا خود نباید در نخستین سال آموزش و تحصیل به مانع یادگیری تبدیل شود.

۳. در پاسخ به پرسش سوم پژوهش در زمینهٔ میزان انطباق خط تحریری کتاب درسی فارسی اوّل دبستان با اصول خوش‌نویسی با استناد به نظرات معلمان و متخصصان خوش‌نویسی(در پاسخ

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-17]
[DOR: 20.1001.1.10174133.1394.31.1.6.5]

به پرسشهای شمارهٔ ۱، ۲، ۳، ۷، ۱۲، ۱۳) و نیز پاسخهای تشریحی معلمان و سرگروههای آموزشی به پرسشهای تحقیق و در سازگاری با یافته‌های ساکی و میرزارضایی (۱۳۸۱) می‌توان گفت خط تحریری کتاب دارای اشکالات عدیده است؛ در زیر، این اشکالات به ترتیب تأکید و فراوانی نظرها مطرح می‌شود:

- در نگارش حرف "و" دوگانگی وجود دارد (مانند متن و زیر نویس ص ۵۵ کتاب فارسی).
- حرف "و" در صفحه ۱۵ کتاب کار، کاملاً متفاوت با قواعد خوش‌نویسی است.
- دندانه‌های "س" واضح نیستند و نوشتن آن برای دانش‌آموزان مشکل است (مانند ص ۴۰ کتاب کار، کلمه اسب).
- در نوشتن حرف "م" دوگانگی (متن و زیر نویس ص ۳۴ کتاب فارسی) وجود دارد و لازم است رفع شود.
- نوع خط کتاب در مورد نوشتن دندانه‌ها صحیح است، اما دادن قوس به جای یک دندانه دانش‌آموزان را با مشکل مواجه می‌کند (مانند کلمه حضرت در ص ۱۲۲ کتاب کار) .
- آموزش "ـهـ " و "ـه" در کتاب کار متناسب با اصول خط تحریری نیست(مانند جدول ص ۱۱۸).
- در بعضی قسمتهای کتاب کار (مانند ص ۳۸) شکل نگارش حرف "د" با توجه به اتصال به حرف قبل آن صحیح نیست؛ مانند کلمه‌های" مدیر" و "مدرسه".
- نحوه نوشتن "ق" در صفحه ۱۶ کتاب کار با نگارش کتاب فارسی و خط تحریری مغایرت دارد و باید توپُر نوشته شود.
- نشانه‌های نگاره‌ها در کتاب کار درشت هستند و در زیبانویسی دانش‌آموزان ایجاد اشکال می‌کنند (کوچک‌تر شوند) .
- نوشتن "ف"در صفحه ۱۳ کتاب کار با خط تحریری تناقض دارد.
- اُ ـُ تو پُر باشد (ص۵۲ کتاب فارسی).
- دانش‌آموزان ابتدا نشانه‌ها را بیاموزند، سپس "س" به شکل تحریری آموزش داده شود.
- نحوه نگارش دندانه (ص ۵) و "ب" (ص ۷) کتاب کار منطبق با اصول خط تحریری نیست.
- شکل "ح" به صورت کامل آموزش داده شود(ص ۱۱ کتاب کار).
- (ـعـ) در کتاب فارسی(ص ۸۸ و ۸۹) توپر و در کتاب کار(ص ۲۳) توخالی آموزش داده شده است؛ که شکل تو پر آن منطبق بر قوانین خوش‌نویسی است.

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-17]

[DOR: 20.1001.1.10174133.1394.31.1.6.5]

- اتصال "ک" به "ا" متناسب با قواعد خط تحریری نیست(مانند "می‌کارد" در ص ۷۲ کتاب کار و زیر نویس شکلها) باید گرد نوشته شود.
- حرف "م" در زیر نویسها تو خالی نوشته شده است که متناسب با قواعد خوش‌نویسی نیست (ص ۳۴ کتاب فارسی).
- نگارش **حـ** (ص ۱۱کتاب کار) منطبق با اصول خط تحریری نیست.
- نحوه نوشتن "ط" در صفحه۲۳ کتاب کار، خلاف آموزش خوش‌نویسی است.
- شکل نوشتاری "ن" متناسب با قواعد خوش‌نویسی نیست(ص ۱۲ کتاب کار) .
- در نگاره۱ ص۲ کتاب فارسی، تابلو (بسم‌الله ...) روی دیوار به خط شکسته است که برای بچه‌ها مناسب نیست.
- در صفحه ۸ کتاب کار، نوع نوشتن "ر" نادرست است و دانش‌آموزان را برای نوشتن حرف "ر" آماده نمی‌کند. "ر" باید بالای خط زمینه نوشته شود.
- در ص۴۹ کتاب فارسی، شکل حرف "م" به‌ویژه در وسط کلمات تحریری کوچک است. مثل "م" در "چشمان".
- در درس ۱۰ کتاب فارسی، در خط تحریری، در ترکیب "بز"، "تر"، "پر"، "گر" و.... نباید "ز" یا "ر" زیر خط زمینه باشد.
- در درس۱۳کتاب فارسی، شکل "ج" در وسط و آخر کلمه مطابق خط تحریری نیست. نیز شکل "کا" مطابق خط تحریری نیست.
- در درس ۱۶کتاب فارسی، شکل "کا" در کلمه "دکان"، "ج" در کلمه‌های "نجاری" و "پنجره" و نیز "گل" قبلاً آموزش داده نشده و جدید است.
- در درس ۱۷کتاب فارسی، شکل "ص" که به رنگ قرمز نوشته شده با شکل داخل متن فرق دارد و باید یکی و مشابه شود.
- در درس ۱۹کتاب فارسی، عدم رعایت جای حروف نسبت به خط زمینه سبب شکستگی حروف و کلمات شده است؛ مانند کلمه "حلزون" که پایان " ز" و "و" باید در یک راستا و روی خط زمینه باشد و این‌گونه نیست.

حاصلِ سخن اینکه رویکرد کتاب فارسی اول دبستان در زمینهٔ خط مناسب نیست. مهمترینِ این دلایل این است که از سویی استفادهٔ همزمان از سه خط برای خواندن و نوشتن، دانش‌آموزان این

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-17]
[DOR: 20.1001.1.10174133.1394.31.1.6.5]

پایه را دچار دو گانگی و سردرگمی می‌کند و از دیگر سو، خط تحریری کتاب که مورد تأکید برنامه‌ریزان به‌ویژه در کتاب کار است، دارای اشکالات عدیده از نظر اصول خوش‌نویسی است.

یافته‌های مطالعهٔ حاضر در نشان دادن ناکارآمدی خط تحریری کتاب فارسی پایهٔ اوّل دبستان شباهت شگرفی به یافته‌های دو مطالعهٔ رهبری‌نژاد(۱۳۸۰)، و ساکی و میرزارضایی (۱۳۸۱) که بیش از دوازده سال از اجرای آنها گذشته، دارد؛ معنای این امر این است که محتوای برنامه در زمینهٔ خط از همان آغاز دشواری‌آفرین بوده و اکنون به معضلی مزمن تبدیل شده است. این امر ایجاب می‌کند که برنامه‌ریزان درسی، با حُسن تدبیر، از خسارتهای ادامه‌دار این اقدام، که فاقد پشتوانهٔ پژوهشی هم هست، پیشگیری کنند. به ویژه آنکه دو پژوهش اخیر نشان می‌دهند که اشکالات و ایرادات خطی کتاب و خط دانش‌آموزان، علاوه بر پایهٔ اوّل، در پایهٔ دوم نیز تکرار می‌شوند و چه بسا در سالهای تحصیلی بعد نیز ادامه داشته باشند.

پیشنهادها

باتوجه به یافته‌های پژوهش حاضر، پیشنهادهای زیر ارائه می‌شود:

۱) با توجه به مشکلات موجود، استفاده ازخط تحریری از کتاب پایهٔ اوّل حذف و به پایه‌های بالاتر موکول شود. رودی (۱۹۸۳) نیز پیشنهاد می‌کند تمرین خط به دورهٔ دبیرستان موکول شود، آن هم تنها برای دانش آموزان بدخط. بلیزر(۲۰۱۰) می‌گوید در ایالت میامی در پایهٔ سوم خط از چاپی به شکسته تبدیل می‌شود.

۲) از آنجا که آموزش و یادگیری خط تحریری دشوار و نیازمند تواناییهای ذهنی و فیزیکی خاص است، ابتدا از طریق یک پژوهش معلوم شود که چه سنی برای یادگیری آن مناسب است؛ پس از تعیین سن و سال مناسب آموزش آن، در پایهٔ تحصیلی مورد توصیهٔ پژوهش، این خط وارد فرآیند آموزش شود. یکی از تأکیدات اصلی وندر هارت و همکاران (۲۰۱۰) این است که راهنما یا برنامهٔ درسی خط باید مبتنی بر یافته های پژوهشی باشد. این در حالی است که تغییر خط در کتاب فارسی از نسخ به تحریری، بدون پشتوانهٔ پژوهشی صورت گرفته است.

۳) خطوط کتاب فارسی، کتاب کار و نیز سایر کتب و منابع درسی این پایه مانند علوم، قرآن، ریاضی، مجلات رشد و... هماهنگ و یکسان باشند. الگوهای خطی متفاوت، موجب تعارض در اهداف و برنامه‌های آموزش خط و خوش‌نویسی می‌شود (در حال حاضر، منابع آموزشی این پایه از نظر نوع خط ارتباط افقی ندارند، حتی کتاب فارسی با کتاب کار کاملاً هماهنگ نیست. استفاده از

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-17]

[DOR: 20.1001.1.10174133.1394.31.1.6.5]

خط نسخ از یک سو و اجبار به نوشتن تکالیف به خط تحریری از دیگر سو، دانش‌آموز را با دوگانگی و سردرگمی رو به رو می‌سازد).

۴) از آنجا که اکثریت معلمان با اصول اوّلیهٔ خط تحریری آشنایی کافی ندارند و این عدم آشنایی، توجه به این خط را در آموزش تحت تأثیر قرار می‌دهد، برای آنان دوره‌های آموزشی اثرگذار خط تحریری و خوش‌نویسی برگزار شود. وندر هارت و همکاران (۲۰۱۰) در پژوهش خود بر تأثیر آموزش خط به معلمان تأکید می‌کنند. شیوه نگارش خط تحریری در کتاب راهنمای معلم هم می‌تواند تدریس شود.

۵) به منظور سهولت قرائت و آموزش، خط نوشتاری کتابها (فونت حروف) در همه جا درشت‌تر شود. اندازه حروف (مثلاً در ص ۵۶) کتابهای کنونی کوچک است. اغلب، دندانه‌ها واضح نیست و لازم است خواناتر باشند.

۶) آموزش خط تحریری در هر سال که ارائه می‌شود، تا پایان دورهٔ ابتدایی ادامه یابد.

۷) استفادهٔ مناسب از خط تحریری در کتاب فارسی هر پایه‌ای که وارد خواهد شد، مستلزم اصلاحاتی است(در کتاب فارسی پایهٔ اوّل این کاستیها وجود دارد) که عبارتند از:

- متنهای دروس تا حد امکان، روی خط زمینه باشند (در کتاب فارسی پایهٔ اوّل خط زمینه در بسیاری موارد رعایت نشده است، مانند ص ۷۵، ۱۲۵، زیر نویس کلیه دروس، بخش سوم کتاب، آموزش نشانه‌ها).
- تا آنجا که ممکن است در زیرنویس تصویرها، نوشته‌های تابلوها، بخشهای ثابت کتابها، عنوان دروس و... از حروف تحریری و نستعلیق استفاده شود تا چشم دانش‌آموز با مشق نظری حداقل با فرم کلی حروف آشنا شود. بهتر است از خطوط دیگر در حداقل موارد استفاده شود.
- در نوشتن نشانه‌ها به نحوه ترکیب آنها (اتصال حروف) با یکدیگر بیشتر توجه شود. تحریری نوشتن حرف "حـ" هنگام اتصال به حرف دیگر دانش‌آموزان را با مشکل مواجه می‌کند. مانند کلمه‌های نجار، مخصوص، پنجره و ... (مانند ص ۸۱، ۸۴ و...). نیز در نگارش تحریری حرف " د " در صورت اتصال به حرف دیگر به شکلی نوشته می‌شود که دانش‌آموزان آن را با " ر " اشتباه می‌گیرند (مانند کلمه بیدار، ص ۴۹). همچنین، نحوه اتصال "م" به "ا" با قواعد خط تحریری مغایرت دارد (مانند ص ۳۷ کتاب کار).
- دست کم در پایان کتاب از تعدادی کشیده‌های بارز مانند س تنها به صورت کشیده استفاده شود تا دانش‌آموزان به تدریج با این فرم از خط تحریری که پرکاربرد است نیز آشنا شوند.

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-17]
[DOR: 20.1001.1.10174133.1394.31.1.6.5]

- در کتاب کار مربوط، به جای رونویسی، تمرین جمله‌ها به صورت تحریری کم‌رنگ باشند تا دانش‌آموزان آنها را پررنگ کنند و مهارتشان در این خط تقویت شود.
- سایر ایرادات عینی و جزیی که در پاسخ به پرسش سوم پژوهش گرد آوری شده‌اند، اصلاح شوند.

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-17]

[DOR: 20.1001.1.10174133.1394.31.1.6.5]

منابع

اسدی، شهرام. (۱۳۸۳). *بررسی دیدگاه معلّمان پایهٔ اوّل دورهٔ ابتدایی شهرستان شهرضا نسبت به کتاب‌های بخوانیم و بنویسیم*. شورای تحقیقات سازمان آموزش و پرورش استان اصفهان.

اسلامی، شهباز. (۱۳۸۵). *بررسی تأثیر تدریس دروس بخوانیم و بنویسیم در پیشرفت املای دانش‌آموزان پایه‌های اوّل تا چهارم از دیدگاه آموزگاران مدیریت آموزش و پرورش شهرستان قشم*. شورای تحقیقات آموزشی سازمان آموزش و پرورش استان هرمزگان.

امیرخانی، عباسعلی. (۱۳۸۸). *بررسی میزان انطباق تصاویر کتاب فارسی بخوانیم پایهٔ اوّل ابتدایی با محتوای آن و رعایت اصول روان‌شناسی رنگ‌ها و تصویرنگاری از دیدگاه متخصصان*. پایان نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه آزاد اسلامی، واحد کرمانشاه.

انوری، حسن و همکاران. (۱۳۸۱). *فرهنگ بزرگ سخن*. تهران: انتشارات سخن.

دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتاب‌های درسی (۱۳۸۸). *راهنمای برنامهٔ درسی فارسی دورهٔ ابتدایی*. سازمان پژوهش و برنامه ریزی آموزشی، وزارت آموزش و پرورش.

ذوالفقاری، حسن. (۱۳۸۲). *مقایسه تأثیر آموزش محتوای کتاب‌های قدیم و جدید فارسی (بخوانیم و بنویسم) بر پیشرفت زبان‌آموزی دانش‌آموزان سال اوّل ابتدایی استان مرکزی*. گزارش پژوهشی، شورای تحقیقات سازمان آموزش و پرورش استان مرکزی.

رهبری‌نژاد، یدالله. (۱۳۸۰). ارزشیابی از برنامهٔ درسی آزمایشی فارسی پایه دوم ابتدایی. گزارش پژوهشی، سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی.

زینی، محمدرضا. (۱۳۷۸). *بررسی نتیجه تغییر خط آموزشی به شبه نستعلیق در بهبود کیفیت تحصیلی در کلاس اوّل ابتدایی*. پژوهشکده تعلیم و تربیت.

سازمان پژوهش و برنامه ریزی آموزشی (بی‌تا). جزوه "*بررسی کتاب فارسی اوّل دبستان*".

_____ (اسفند۱۳۷۸). *خطّ خوش* (مجموعه مقالات همایش بررسی و تبیین علل بد خطّی دانش‌آموزان).

سازمان پژوهش و برنامه ریزی آموزشی (مهر۱۳۸۸). جزوه "*بررسی کتاب بخوانیم و بنویسیم*" .

ساکی، رضا و میرزارضایی، زهرا. (۱۳۸۱). *ارزشیابی برنامه‌های جدید فارسی پایه‌های اوّل، دوّم و سوّم دورهٔ ابتدایی در فرآیند اجرای آزمایشی (جلد۱و۲ پایهٔ اوّل و دوم)*. گزارش پژوهشی دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتب درسی، سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، وزارت آموزش و پرورش.

سلسبیلی، نادر. (۱۳۸۸). *ارزیابی برنامه جدید آموزش زبان فارسی دورهٔ ابتدایی (بخوانیم و بنویسیم) براساس کاربرد معیارهای الف) پرورش خلاقیت، ب) توجه به کل‌نگری در آموزش تواناییهای زبانی. تهران*: پژوهشگاه مطالعات آموزش و پرورش، پژوهشکده تعلیم و تربیت.

سیف، علی‌اکبر. (۱۳۹۰). *اندازه‌گیری، سنجش و ارزشیابی آموزشی*. تهران: نشر دوران.

شاوردی، تهمینه. (۱۳۸۴). *بررسی دیدگاههای مختلف در خصوص کتاب جدیدالتألیف بخوانیم و بنویسیم فارسی اوّل دبستان*. دبیرخانه شورای تحقیقات سازمان آموزش و پرورش شهر تهران، وزارت آموزش و پرورش.

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-17]
[DOR: 20.1001.1.10174133.1394.31.1.6.5]

شورت، ادموند سی. (۱۳۸۷). *روش‌شناسی مطالعات برنامهٔ درسی* (ترجمهٔ دکتر محمود مهرمحمدی و همکاران). تهران: انتشارات پژوهشگاه مطالعات آموزش و پرورش و سمت.

صفارپور، عبدالرحمن. (۷۷-۱۳۷۶). *بررسی نظام خط در بدو آموزش خواندن و نوشتن. تهران:* سازمان پژوهش و برنامه ریزی آموزشی.

قمری، حیدر. (۱۳۹۱). *ارزشیابی کتاب درسی فارسی اوّل دبستان*. پژوهشگاه مطالعات آموزش و پرورش.

کاظمی، مهین. (۱۳۸۴). *بررسی دیدگاه معلّمان پایهٔ اوّل دورهٔ ابتدایی شهرستان نجف‌آباد نسبت به کتاب‌های بخوانیم و بنویسیم*. وزارت آموزش و پرورش، سازمان آموزش و پرورش استان اصفهان، شورای تحقیقات.

همایی، رضا. (۱۳۸۴). *بررسی قابلیت کتاب‌های درسی بخوانیم و بنویسیم پایهٔ اوّل در بهبود فرآیند یاددهی-یادگیری زبان فارسی دانش‌آموزان دورهٔ ابتدایی استان اصفهان از دیدگاه معلّمان آنان*. شورای تحقیقات سازمان آموزش و پرورش استان اصفهان.

هولستی، ال. آر. (۱۳۷۳). *تحلیل محتوا در علوم اجتماعی و انسانی* (ترجمه نادر سالارزاده امیری). تهران: انتشارات دانشگاه علامه طباطبایی.

ورمزیاری، محمدصادق. (۱۳۸۳). *بررسی نگرش معلّمان کلاس اوّل ابتدایی شهر تهران نسبت به کتاب جدیدالتألیف فارسی (بخوانیم و بنویسیم)*. پایان‌نامهٔ کارشناسی ارشد. دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکزی.

وزارت معارف افغانستان (۱۳۹۰). *حسن خط*. صنف اوّل.

_____ (۱۳۹۰). *دری*. صنف اوّل.

ولف، ریچارد ام. (۱۳۸۶). *ارزشیابی آموزشی: مبانی سنجش توانایی و بررسی برنامه* (ترجمهٔ علیرضا کیامنش). تهران: مرکز نشر دانشگاهی.

ACARA (Australian Curriculum Assessment and Reporting Authority). *Handwriting in the Australian Curriculum*. Available at:www.decd.sa.gov.au/northernadelaide /files/links/AC_handwriting.pdf)

Blazer, C. (2010). Should cursive handwriting still be taught in schools? *Information Capsule*. Volume 0916.

Ediger, M.(1988). *Language arts curriculum in the elementary school.* Kirksville, Missouri: Simpson Publishing Company.

Fairchild, S. H. & Perry-Sheldon, B. (1981). *Learning to teach handwriting: A survey of training programs in Virginia and Pennsylvania colleges.* Paper presented at the Annual Meeting of the Eastern Educational Research Association (Philadelphia, PA, March 12-14, 1981).

fa.wikipedia.org/ خط_نستعلیق

Jarman, C. (1990). A national curriculum for handwriting? *British Journal of Special Education*, *17*(4), 151-153.

Manitoba Dept. of Education, Winnipeg. (1982). *English language arts: Early years.* Curriculum Support Series.

Ruedy, L. R.(1983). Handwriting instruction: It can be part of the high school curriculum. *Academic Therapy*, *18*(4), 421-429.

Tennessee State Dept. of Education, Nashville (1987). *English I. language arts curriculum guide.*ERIC.

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-17]

[DOR: 20.1001.1.10174133.1394.31.1.6.5]

Tennessee State Dept. of Education, Nashville (1987). *English II. language arts curriculum guide*. ERIC.

Tennessee State Dept. of Education, Nashville (1987). *English III. language arts curriculum guide*. ERIC.

Vander Hart, N., Fitzpatrick, P., & Cortesa, C. (2010). In-depth analysis of handwriting curriculum and instruction in four kindergarten classrooms. *Reading and Writing: An Interdisciplinary Journal*, *23*(6), 673-699.

Zubrzycki, J. (2012). Experts fear handwriting will become a lost art. *Education Week, 31*(18), 1.

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-17]

[DOR: 20.1001.1.10174133.1394.31.1.6.5]

[DOR: 20.1001.1.10174133.1394.31.1.6.5]
[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-17]